

İsmail GÜNAYDIN (*)

ÇOK PARTİLİ DÖNEM: DİN SİYASET İLİŞKİSİ

öz

Çok partili dönemde din sosyal ve kamusal alana girmeye başlamış, halk nezdinde meşruiyet arayan siyasetçiler dini referanslar kullanagelmişlerdir. Siyaset içindeki din 1970'li yıllardan itibaren muhafazakârlıkla hem bir hem de ayrı çizgiler içinde var olmuştur. Çok partili dönemle beraber merkez-çevre, modernleşmeci ve İslamcı yaklaşımların etkisindeki seçmen-siyasetçi profili, Türkiye'nin din-siyaset sosyolojisini belirlemiştir.

anahtar kelimeler

Din, İslam, Muhafazakarlık, Siyaset.

abstract

Religious and Political Relationship Within the Multi-Party Period. In the multi-party period, religion began to enter the social and public sphere, and politicians seeking legitimacy in public have used religious references. Religion in politics has existed both in one and separate lines with conservatism since the 1970s. Along with the multi-party period, the electorate-politician profile influenced by the center-periphery, modernist and Islamist approaches has determined Turkey's sociology of religion and politics.

key words

Conservatism, Islam, Politics, Religious.

Giriş

Saint Simon “Dini kurumlar -insan onun altında ne tür bir ruh görürse görsün-en temel politik kurumlardır”, Marx ise “Dini dünya, gerçek dünyanın yansımasından başka bir şey değildir” der. Eski medeniyetlerde de sosyal ve siyasal sistem din temelli olmuştur (Barbier 1999: 13). Siyasal iktidar büyümesiyle doğru orantılı olarak dinin iktidar alanından koparak kendine alan açmıştır (Çiftçi 2012: 84).

Siyasi ya da sosyal kurumların kutsallaştırıldığı ortamlarda din çatıştırmacı bir unsur halini alabilmektedir. Seküler olanın da kutsanması neticesi dinle yaşanan çatışmada yeni kutsalların ortaya çıkması beklenmektedir (Demerath 2003: 204). Kur’an ise beşerin yönetim şekliyle ilgilenmemekte olup sadece adil yönetimi gözetmektedir. Fukaha bu nedenle kanlı bir ihtilali asla tasvip etmemiştir (Aktan 2006: 314).

Tarihte parti ve sivil toplum örgütleri, kuruluş ve ortaya çıkış süreçlerinde mevcut dinsel iletişim olanakları/kanallarından azami istifade etmişlerdir. Evrimci Herbert Spencer, toplumsal sürekliliğin dinle mümkün olabileceğini, sosyal kimliğin garantörünün din olduğunu, belirtir (Akyüz ve Çapçioğlu 2011: 72). Din birey ve grup hayatındaki anlamsız boşluklardan istifadeyle sosyal hayata derinlemesine nüfuz edebilmektedir. Kişinin uzayı, evreni ve sonsuzluğu kavraması ilahi/kutsal münasebetle mümkündür (Haralambos ve Holborn 1995: 468-470).

Çatışma kuramında, sosyal örgütlenmenin temelinde değer ve kaynakların, eşit olamayan bir şekilde paylaşıldığı, bunun da çatışmaya sebebiyet verdiği kabul edilir. Dolayısıyla sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal yapı ve faaliyetler, toplumsal sınıf ya da grupların uzlaşması ve yardımlaşması neticesinde değil belli düzeylerde çatışmaları sonucunda gerçekleşmektedir (Demir ve Acar, 1997: 47). Dinlerin bütünleştirici oldukları kadar çatıştırmacı da olabildikleri tarihsel gerçekliktir. Din kimliği, kimlik de sosyal sınırları belirlemektedir. Şahıslar, yaşamlarını dini kimliklerini önceleyerek kurduklarında sosyal çatışma zemini yaratılmış olmaktadır.

Cumhuriyet’in tek partili döneminde Türkiye’de din devlet işlerinden, kamusal alandan uzak tutulmuştur. Çok partili dönemde ise din sosyal alana girmeye başlamış, devlet Diyanet İşleri Başkanlığı marifetiyle dini hayatı yönlendirmiş, halk nezdinde meşruiyet ararken dini referanslar kullanılmıştır (Okumuş 2001: 92).

Bu çalışmada, Türk siyasi tarihi çok partili döneminde din ve siyaset ilişkisi; merkez-çevre, modernleşmeci ve islamcı yaklaşımlar eşliğinde, toplum ve siyasetin karşılıklı etkileşimi siyasal oluşumlar örneğinde ele alınacaktır.

Merkez-Çevre Yaklaşımı

Merkez-çevre yaklaşımını literatüre kazandıran siyaset bilimci Edward Shils'tir. Bu anlayışa göre her toplumda bir merkez bir de onun dışında kalan çevre bulunmaktadır. Bu teorinin ana noktası toplumdaki yönetici elitin gücünü aldığı simge, inanç sistemi ve değerlerin oluşturulmasında ana belirleyici olan (Türköne, 2009: 233) merkezin beslendiği özellikler mekân ve müesseselerden oluşan fiziki özellikler değil değer ve inançlardan oluşan manevi özelliklerdir.

Merkezin temeli olarak benimsenen bu manevi özellikler merkeze ve merkezdeki iktidarın sahiplerine kutsallık verilmesine sebep olmaktadır. Güç sahipleri bu kutsallığı otoritelerine kaynak yapmakta ve bu durum beraberinde takdir edilme duygusunu getirmektedir (Shils, 2002: 88).

İslamcılığı yok olmaya mahkûm geri bir ideoloji olarak tanımlayan modernleşme kuramını eleştiren merkez-çevre yaklaşımına göre İslamcılık; Türkiye'de, taşra kökenli, merkeze mesafeli, bulabildiği her türlü araçla merkeze ortak olmaya çalışan bir hareket olarak görülmektedir (Yılmaz, 2004: 606).

İslamcılığı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sırasında merkez dışında kalan güçlerin, merkezden pay alma ve çevreden merkeze markajı şeklinde gören merkez-çevre anlayışına göre modern Türkiye'de merkez-yönetim eliti, Kemalizm tarafından temsil edilmektedir. Dolayısıyla Kemalist devlete uzak ve karşı olanlar; siyasi, iktisadi ve ideolojik düzeylerde dışlanmış ve çevreye itilmişlerdir. Kemalist devlete ve onun ideolojisine yakınlıkları sayesinde ayrıcalıklı bir konuma yerleşmiş olan toplumsal aktörler (merkez) karşısında yükselmeye çalışan "karşı seçkinler" (çevre) arasındaki ilişki ve mücadeleye eğilen merkez-çevre yaklaşımı, daha sonra çevreyi kuran en önemli ideoloji, toplumsal hareket ve aktör olan "din" üzerine odaklanmaktadır (Keyman, 2005: 96).

Bu yaklaşım çerçevesinde, Cumhuriyet sonrası dönemde İslam'dan soyutlanarak laik ve sekülerleştirici ilkelerle halka yabancılaşan devlete karşı İslami hareket; sivil ve halk taleplerini dillendiren kitlelerin merkeze yürüyüşünü, ifade etmiştir.

Modernleşmeci Yaklaşım

Din ve modernite ilişkisi, modern olarak adlandırılan dönemde dine karşı geliştirilen reaksiyon sebebiyle sürekli gündemde olmuştur. Bu reaksiyon bir anlamda modernitenin dine ait alanlarda kendisi için bir yer edinme mücadelesi olarak dikkat çekmektedir. Bu mücadele serüveninde modernite düşüncesine kaynaklık eden aydınlanma, insan aklını ve ürettiği maddi araçlarla da doğayı fetih çabası içerisine girmiştir. Bu süreçte din, giderek varlık alanı ve etkinliği daralan bir olgu olmaya başlamıştır (Altıntaş, 2005: 42-3). Sürecin bir ifadesi

olarak modern insanın sekülerleşmiş bir bilinç yapısına sahip olması, yani geleneksel anlamda dinin dünyayı algılama tarzına tamamen tezat içeren olgularla yüklüdür. Seküler bilincin varlığı ortaya konulmakla kalınmamış, aynı zamanda bu bilincin bütün bilinç türlerinin, doğal olarak dini bilincin de üstünde olduğu üzerinde durulmuştur (Berger, 1977: 186-7).

Bu yeni modernlik yaklaşımı ile tercih edilen İslam anlayışı, toplumda yüzyıllardır yerleşik hale gelmiş halk İslam'ı ya da âlimlerin İslam'ı olmamıştır. Aksine hem İslam fikriyatına hem de etkileşime girdikleri batı düşüncesine seçmeci bir tutumla yaklaşarak, her ikisinin konsept ve teorilerini birleştirmeye çabaladıkları, az gelişmişlik probleminde kuvvetli bir güdü kaynağı olacak dine sonradan girmiş yanlış inançlardan temizlenmiş, İslam'ın rasyonel ve ilerlemeci bir yorumunu geliştirmeye gayret sarf etmişlerdir (Türköne, 1992: 271).

Cumhuriyet döneminde yürütülen laikleşme siyasetinin neticesinde dinin kapsadığı kısım ve dini faaliyetler kamusal alan içerisine alınmış ve devlet kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığınca sunulması kabul görmüştür ve sivil alan tamamen dışarıda bırakılmıştır. Başkanlık aracılığıyla dinin Cumhuriyet elitinin siyasal fikirleriyle ve devrimleriyle bir biçimde uzlaştırılması ve tek tip bir İslam telakkisi kabul ettirilmesi yoluna gidilmiştir. 1924 yılında başlayan radikal değişikliklerle, İslami cemaat ve tarikatlar sosyal birlikteliğe karşı bir tehdit ve bölücü unsur olarak kabul edilerek yasa dışı ilan edilmişlerdir (Kara, 2008).

İslamcı Yaklaşım

İslamcılığa ilişkin olarak sergilenen yaklaşımların bir diğeri "özcü yaklaşım" olarak da adlandırılmaktadır. İslamcılığı İslam'la bire bir örtüştüren bir siyasal hareket olmasına, üstelik beşeri olduğu çok açık olmasına rağmen, İslam üzerinden İslamcılığın da değişmez bir öz taşıdığını öne süren bu yaklaşımlar çoğunlukla İslamcı düşünürler tarafından oluşturulmuştur. Cemaleddin Efgani, Reşid Rıza, Muhammed Abduh, Muhammed İkbâl, Seyyid Kutub, Ali Şeriatî, Necip Fazıl Kısakürek, Mehmet Akif Ersoy vd. İslamcı düşünceye katkı sağlayan isimler olmuşlardır.

Tevhid tüm çelişkilerin ortadan kaldırıldığı bir bütünlüğü ifade eder. İslam'ı siyasetten bağımsızlaştırmak isteyen her eğilim ve çaba, sömürgeci kültürün önyargılarından etkilenmektedir. Devrimci yöntem yalnızca siyaseti içeren bir dil olmayıp, İslam'ın bütün boyutlarını içeren bir dildir. Düşüncesiz, tefekkürsüz, ahlaksız, kültürsüz, hikmet ve irfandan bağımsız bir hareket anlayışı nasıl savunulamazsa; eylemsiz bir düşünce, tefekkür, ahlak, kültür, hikmet ve irfan anlayışı da savunulamaz (Müftüoğlu, 1992: 27).

Çok Partili Dönem Siyaseti

Modern Türkiye’de türdeş bir yapısı olmayan İslamcılar sahip oldukları fikir ve düşüncelerine göre farklı terimlerle tanımlanmışlardır. İslamcılık kavramı bir tür çatı terim olarak dini düşünceden yola çıkan ve İslam’ı, siyasal düşünce ve hareketlerinde önceleyen düşünce akımları ve hareketleri kapsayan niteliğini muhafaza etmiştir. İslamcılık adı altında toplanan düşüncelerin tamamı, Cumhuriyet Türkiye’sine Osmanlı Devleti’nden miras kalmıştır (Kara, 1987: 48-49).

Çok partili döneme geçiş, tarikat ve cemaatlerin diğer muhalefet odakları gibi DP etrafında toplanmasına yol açmıştır. Demokratların 1950’de kazandığı seçim zaferinden sonra Cumhuriyet’in ilk yıllarında, özellikle 1930’larda izlenen “jakoben laisizm” yerini İslam’ın yeniden restorasyonuna ve kurumsallaşmasına terk etmiştir (Lewis, 2008: 412).

1960 yılında yaşanan ihtilal sonrasında hazırlanan 1961 Anayasası içerisinde dernek, kurs, vakıf kurma özgürlükleri nedeni ile pek çok İslami görüşte dernek, vakıf kurulmuştur. Örgütlenme özgürlüğü sayesinde genişleyen taban ve geliştirilen ilişkiler ağı, çevrenin temsilcisi durumundaki siyasal islam için seçmen desteğini de beraberinde getirmiştir. DP’nin devamı olan Adalet Partisi’ni destekleyen Nakşibendi ve Nurcu kökenli tarikat/cemaatlerin bu siyasi parti ile olan ilişkileri, dini yapılanmaların manevra kabiliyetlerini arttırmıştır.

1970 yılında İslami görüşü benimseyen MNP kurulmuş, kısa süre içerisinde kapatılan parti yerine de MSP kurulmuştur. MSP’ye göre, Batılılaşma Osmanlı’nın ve Cumhuriyet’in sonunu getirmiştir. Bu nedenle bir an önce İslami görüşe geri dönüşmeli ve İslamiyet’e göre bir rejim şekillendirilmeliydi. MSP %11.8’lik bir oy olarak 1973 seçimlerinin anahtar partisi konumuna gelmiştir. 1980 ihtilalinde kapatılan MSP, daha sonra RP olarak yeniden kurulmuştur.

1980’li yıllarda siyasette din, ANAP ve RP politikalarında yoğun olarak görülmektedir. Özellikle tarikatların güçlendiği bu dönemde din, siyaset içerisinde oldukça etkili bir rol oynamıştır. Siyaset içindeki din 1970’li yıllardan itibaren muhafazakârlıkla hem bir hem de ayrı çizgiler içinde var olmuştur. ANAP ve RP bu ikisinin en tipik örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. ANAP, içinde dini öğeler barındıran muhafazakârlığı temsil ediyor iken, RP İslami görüşü temsil etmektedir. ANAP iktidarı döneminde Özal, batı ile hem ekonomik hem de kültürel olarak sıkı ilişkiler kurmuştur. ANAP dönemi sonrasında RP iktidarı döneminde din, devletin en önemli öğesi haline gelmiştir. Batı yerine Ortadoğu ve diğer İslam ülkeleri ile sıkı ilişkiler kurulmuştur. Bununla birlikte 28 Şubat 1998 kararlarının ardından RP kapatılmış yerine Fazilet Partisi kurulmuştur.

2000’li yıllarda Türk siyasetinde dini eğilimi temsil eden parti AKP’dir. AKP; MSP, RP, FP kökenli siyasetçilerin kurduğu bir partidir. Bu partilerden yetişen kişiler AKP’nin beyin takımını oluşturmaktadır. AKP, dini kimliği ağırlıkta olan bir

parti olmakla birlikte muhafazakâr kimliği de bünyesinde barındırmaktadır. Bu parti, küreselleşen dünya içerisinde dinin siyaset içerisinde varoluş biçiminin de göstergesidir. AKP, Türk siyasi yaşamında dindar ve muhafazakârların aynı çatı altında birleştiği bir parti olmuştur.

Cumhuriyet döneminde merkezi konumdakiler, dini kamusal alandan çıkararak, diğer unsurları göz ardı ederek yeni tek kimlikli bir millet oluşturma idealini yaşama geçirmek için çalışmıştır. Bu ideali gerçekleştirmek için sert bir şekilde uygulanan devrim yasaları çıkartılmış ve din ve gelenek ile ilgili tüm araçlara bu doğrultuda müdahale edilmiştir. Yargı ve kolluk güçleri marifetiyle bu kanunlara uymayanlar tecziye edilerek, iktidara alternatif olma ihtimali olan toplumsal gruplar baskıya maruz bırakılmışlardır (Anderson, 2009: 72).

Sosyal yapılar üzerinde sıkı denetim kuran ve devletin yanında olan merkez ile toplumdan yana saf tutan çevre arasında meydana gelen çatışmanın siyasi anlamda kutuplaşmaya yol açmasının nedeni Türkiye'deki bürokrasinin güçlü yapısıdır (Ergil, 2000: 73). Ülkedeki merkez-çevre ilişkisinin gelişim yönü merkezdekilerin güvenlik bürokrasisini kullanarak sosyo-kültürel, iktisadi ve politik alanda tekçi bir oluşuma gitme faaliyetlerinden çok etkilenmiştir. Kürtler ve dindarlardan müteşekkil toplumsal kesim, ana gövdesini meydana getirdiği (Bulaç, 1992: 227) merkezin dayattığı değer, sembol ve kurumları devlet bürokrasisi aracılığıyla tanımış ve anlamlandırmıştır.

Devletin özellikle güvenlik yapıları üzerinden genelde topluma ve kendi değerlerinden farklı gördüğü inanç ve fikirlere karşı baskı uygulaması nedeniyle çevre kendine ait kültürel özelliklerini, otonomisini ve inançlarını korumaya çalışırken (Özbudun, 1975: 24) merkeze olumsuz yaklaşmış ve muhalif bir tutum geliştirmiştir.

DP Örneği

1946'da siyasal yaşama katılan partiler de daha öncekiler gibi sosyolojik taban hareketinden daha çok yukardan gelişen tavan hareketinin eseri olmuştur. Bu partilerin oluşum nedeni olarak bazıları merkezde var olan çevreyi gösterirken bazıları da merkezin olanaklarından yeterince faydalanamayan bir grubun varlığını göstermişlerdir. Tek parti döneminden (merkezin etkili olduğu) çok partili (çevrenin etkili olduğu) döneme geçişte DP tarihsel öneme sahiptir (Şahin, 2012: 34). DP ile iktidar el değiştirmiş, bürokrat-siyasal elitten ticari(ekonomik) elite geçmiştir. Sahip oldukları fikri yapı ve değerler bakımından merkezden pek de ayrı olmayan ama farklı sebeplerle merkezden ayrılan bu grup (DP) elitist devlet bürokrasisi ve onun siyasetteki temsilcisi olan CHP'ye karşı üslup olarak bir muhalefet ortaya koymuştur. DP, din ile milli kimliğin bütünleşmesini savunan sentezci kültürel kimlik görüşünü savunmuş olup 1950 sonrası İslamcı kesimin tepkisi komünizmle mücadele eksenine kaydırılmıştır (Şahin, 2012: 37).

Ezanın Türkçe değil Arapça okunması, din derslerini müfredata yeniden konulması, imam-hatiplerin eğitim-öğretime tekrar başlaması, türbelerin ziyarete açılması, hac kolaylığı sağlanması, cami ve Kuran kurslarının yaygınlaştırılması, dini yayınlardaki artış, DP döneminde çevrenin etkisiyle dini konularda yapılan yeni düzenlemelerdir (Aybars, 2000: 107; Tanör, 2000: 266).

O tarihe kadar merkezi temsil eden CHP ve bürokratik elitin baskısından bıkan ve modernleşme uygulamalarına muhalif olup sistemde kendisine yer bulamayan çevresel oyuncular DP'yi bir çıkış yolu olarak kabullenerek bu siyasal partiye büyük destek vermişlerdir. Merkez, DP'ye çevrenin desteğini fark etmiştir ancak bu desteğin DP'yi iktidara taşıyabileceğini düşünmemiştir (Turan, 2004: 29-32). Parti üst yönetimi merkezden olan DP taban olarak çevredekilerden oluşmuştur.

“Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan anlayış; siyasal ve toplumsal iradenin devletçi-seçkinci cephe ile gelenekçi-liberal cepheler (merke/çevre) arasında geçen karşılıklı mücadelenin şekillendirdiği dualist yapıdır” (Kongar, 1995: 143-144). Gelenekçi-liberal muhalefet, oy potansiyeli bağlamında iktidar olma arzusundaki siyasi partilerin dikkatini çekmiştir (Sarlıbay, 1995: 63).

Dinsel bir dönüşümü hiçbir zaman gündemine almayan DP döneminde alternatif siyasetin tanıdığı olanaklardan istifadeyle dini yapılar, kamusal alanda yer almaya ve faaliyette bulunmaya başlamış, iç göç neticesinde değişen demografik yapının da etkisiyle anti laik protesto gösterileri yapılı olmuştur (Şahin, 2012: 35).

1950-1960 yıllarda yüksek din eğitimi veren kurumların faaliyet başlaması ve dini yayınlardaki artış dini hayatın canlanmasını sağlamıştır (Kaçmazoğlu, 1998: 29). 1951 yılında ortaokul ve lise düzeyinde açılan imam hatip okulları zaman içerisinde sayısal olarak artış göstermiştir (Akyüz, 1997: 36). 1959 yılında imam-hatip sonrası devam (ihtisas) niteliğinde Yüksek İslam Enstitüleri kurulmuştur (Sitembölükbaşı, 1995: 96).

1961 Anayasası, çevrenin desteğiyle iktidara gelip onların taleplerini kısmen de olsa yerine getirecek hükümetleri kontrol amacıyla hem merkezde hem de çevrede bir kısım aygıtlar geliştirmiştir. Çevrenin desteğiyle iktidara gelen partiyi çevresel diğer oyuncular olan sol hareketle denetim altına almaya çalışılırken sol oluşumlar da muhafazakâr sağ oluşumlarla dengelenmiştir.

ANAP Örneği

1980 darbesi ile yaşanan değişim ve dönüşüm toplumsal alanda da kendine yer bulmuştur. 1980 askeri darbesi, 1970'li yıllarda yaşanan merkez ve taşra arasındaki mücadeleye son vermiştir. Böylece merkez sisteme tekrar egemen

olmuştur (Dursun, 1995: 126). 1980 darbesi ile birlikte askeri liderler, radikal sol ideoloji yerine laikliğin yenilikçi bir yorumu olarak Türk İslam Sentezi'ni uygulamaya koyarak, millileştirilmiş bir İslamiyet uygulamasını yaşama geçirmeye çalışmışlardır. Böylece İslam, hem askeri darbeye meşruiyet kazandırmanın hem de toplumu bütünleştirmenin bir aracı olarak kullanılmıştır. 12 Eylül darbecileri, komünizme karşı tercih edilebilecek ve kitleleri edilgenleştirici, uysal bir ideoloji olarak İslam'ı kaynak olarak seçmiştir (Yavuz, 2003: 67).

12 Eylül döneminde ulusal kimliğin İslamlaştırılması Aydınlar Ocağı tarafından, İslam'ın ulusallaştırılması ise DİB tarafından, halkı ve devlet görevlilerini karşılıklı olarak ikna edip, yeni ideolojinin özümsemesine çalışılmıştır. Bütün uygulamalar sırasında baskıcı yeni ideoloji Türk toplumunun çok kültürlü yapısını reddetmiştir (Yavuz, 2003: 68). Bütün kültür politikalarının benimsenmesinde ve yürürlüğe konulmasında ise Atatürkçülük kilit noktaya konulmuştur. Türk kültürünün ana hedefi olarak ise, çağdaş uygarlık düzeyine yükselmek ve hatta onu geçmek olarak belirlenmiştir.

1982 Anayasası'nda zorunlu din eğitimi yer almıştır. Askeri yönetim, dini, toplumun bütünlüğünü sağlamaya yönelik bir motif olarak değerlendiren yaklaşımı tamamen benimsemiştir (Bora ve Can, 1994: 175). 12 Eylül dönemi ile birlikte, ders kitaplarında din bilgilerinin öncelik kazanmış, din öğretisi ile çelişen bilgiler kitaplardan çıkarılmış, Atatürk'ün din referanslı sözlerinden alıntılar yapılmıştır. Askeri rejim, Doğu'da Kürt hareketine, büyük kentlerde ise komünizme karşı dinselliği ön plana çıkarmıştır (Çiğdem, 2004: 30). Sonuç olarak, resmi olarak desteklenen Sünni İslam, devletin otoritesini güçlendirmek için bir destek olarak kabul görmüştür (Çolak, 2010: 306).

1983 yılında yapılan genel seçimlerden; dönemin ruhuna uygun olarak, dört eğilimi (liberal sağ, milliyetçi sağ, muhafazakar sağ ve demokratik sol) birleştiren (Erdoğan, 2013, 314) Anavatan Partisi (ANAP), % 45.15 oy alarak 211 milletvekili çıkarmış, Halkçı Parti (HP) % 30.5 oyla ikinci olarak 117 milletvekili çıkarmış, Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ise %23.3 oyla üçüncü parti olarak 71 milletvekili çıkarmıştır. ANAP, gerek ekonomide, gerekse siyasette liberal düşüncenin gereklerine göre konumlanmıştır. Ekonomide tam bir serbestiyi savunurken, siyasette de düşünce özgürlüğü ile din ve vicdan özgürlüğünü ilerletme çabasında olan bir parti olarak kurgulanmıştır (Erdoğan, 2013: 314).

Kimi eleştirilenler bu görüşe katılmayıp ANAP'ın hem 1950'lerin DP geleneğinin devamı hem de piyasa modernizminin ve Müslüman kimliğini sentezleme ve muhafazakâr liberal mirasın canlandırılması çabası olduğunu iddia ederler (Göle,1997: 30). Ülkenin refahı ve ekonomide köklü değişiklikleri sürekli önerirken, geçmişin ahlaki-dini (Sünni) değerlerine dayanan bir sosyal yapıyı geleneksel toplumu savunmuştur. Çoğunluk hala Allah'tan korkan, camiye de-

vam eden ruhlar olacak ve uluslararası piyasada şirketlerinin rekabetçi gücü ile gurur duyacak ve devletin yeni kurduğu özerk fonlara yapacakları bağışlarla da yoksula düşküne yardım edeceklerdir. Özal muhafazakâr değerlerle bir arada tutulan modern bir toplum istemişti.

Anavatan Partisi'nin iktidara gelmesiyle Türkiye'de İslamcı düşünceye sahip kesim de ekonomik anlamda bir dönüşüm yaşamıştır. Anavatan döneminde ülke ekonomisi yaşanan küreselleşme sonucu içe kapalı bir yapıdan dışa açık bir hale gelmiştir. Türk işadamları yurt dışına açılmaya başlamış, bu değişim ve dönüşümden İslamcı taban da etkilenmiştir. Daha önceleri küçük ve orta ölçekli işletmeler üzerinden örgütlenen dini hareketler artık orta ve büyük boy ticaret yapan bir tabana sahip olmuştur. Dini yapıların sosyo-ekonomik tabanındaki bu değişim ve dönüşüm İslamcılarını da liberal ekonomiye ve küresel dünyaya yaklaştıran ve muhalif konumdan biraz daha merkeze taşıyan bir yapıya büründürmüştür (Özal, 1989: 153).

Dünya ve Türkiye ekonomisinin küresel liberal politikalarla değişimi sırasında İslamcı Hareket, Anavatan Partisi aracılığıyla bu dönüşüme ayak uydurmakta zorlanmamış ve ANAP, Türk siyaset ve ekonomisinde İslamcılığın yükselişine yardımcı olmuştur. Anavatan Partisi iktidarı döneminde dini grupların büyük çoğunluğu ticari ve ekonomik faaliyetler içinde yer almaya başlamıştır. Dindar kimliğiyle öne çıkan Konya şehri başta olmak üzere Anadolu şehirlerinde İslami duyarlılık sahibi kişilerin kurduğu çok ortaklı şirketler ortaya çıkmaya başlamış bu girişimlere "Anadolu Kaplanları" adı verilmiştir (Özal, 1989: 172).

ANAP politikalarıyla siyasal ve ekonomik liberalizm ülkede yerleşmeye başlamış toplumda bir dinamizm oluşmuştur. Bu durumdan en fazla da dindar gruplar yararlanmıştı. 1970'lerde taşra ekonomisine dayanan bir tabana sahip olan İslamcı kesim 1980'lerle birlikte bankacılıktan holdinglere kadar pek çok alanda güçlenmiş ve özellikle bu ekonomik faaliyetlerin finansmanı ile sosyal alanda dernekleşme ve vakıf kurma yoluyla toplumda büyük nüfuz sahibi olmuştur (Özal, 1989: 200-215).

12 Eylül askeri yönetimi ve ondan sonra gelen Özal Hükümetleri İslamcı akımlara, denetimi sağlayan bir araç olarak bakmış ve bu araçtan olabildiğince faydalanma yoluna gitmiştir (Şaylan, 1995: 21). ANAP yönetiminde İmam Hatip Okulları (İHO) ağı genişletilmiş, ders programları Türk İslam Sentezini aşılacak biçimde değiştirilmiş, cami inşası programları sürdürülmüştür (Hale ve Özbudun, 2010: 27).

Özal Hükümetleri döneminde din alanındaki en tartışmalı konu ise, kız öğrencilerin üniversitelere türban ile girmesi olmuştur. 12 Eylül döneminden devralınan başörtüsü sorunu konusunda ise ANAP, uygulanan yasakların kalkması için çaba harcamıştır.

Milli Görüş Geleneği

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren merkezle mücadelesine dolaylı bir biçimde de olsa devam eden taşradan şehre göç eden ve din konusunda hassas olanların oluşturduğu gecekondu bölgelerinde merkezin etkisi çok zayıf kalmıştır (Aktay, 2008: 53). Tabandan başlayan bir hareket özelliği taşıyan ve dini hassasiyetleri olan geniş bir kesime ulaşma potansiyeli olan Milli Görüş çizgisindeki partiler çevreyi temsil etmeleriyle Türk siyasetinde öne çıkmışlardır. Milli Nizam Partisi ile başlayıp Milli Selamet ve Refah Partileriyle devam eden bu hareket çevredekilerin menfaat ve değerler sistemini merkeze taşıma amacına sahip olduklarından dolayı merkezin menfi tutumu ve müdahaleleriyle karşılaşmıştır.

Kendisini çevrenin dindar kesiminin asli temsilci olarak tanımlayan MNP, yoğun baskı altında mücadele vermiş ancak merkezdeki sivil-asker bürokrasinin tahammülsüzlüğü sonucu yargı eliyle kısa bir sürede siyasal hayata veda etmek zorunda kalmıştır. Bu durum çevrenin sistem içinde kurallara uyarak merkezle mücadelesini sona erdirmemiş aksine 1974'te CHP ile kısa süreli de olsa hükümette koalisyon ortağı olarak yer almayı başarmıştır. Bu durum Türk demokrasisi açısından önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. MSP-CHP koalisyon hükümeti ile başlayıp Milliyetçi Cephe hükümetleri ile çevre merkez bürokrasisinde kadrolaşma olanağı bulmuş, bu da çevredeki toplumsal gruplardan merkeze doğru hiç olmadığı kadar hızlı ve farklı bir geçişin yaşanmasına neden olmuştur (Çolak, 2010: 118).

Türk siyasetinde İslami kökenle beliren ilk siyasal parti Necmettin Erbakan liderliğinde 1970'de kurulan Milli Nizam Partisi'dir. Kuruluşundan bir yıl sonra Milli Nizam Partisi İslami bağlarından ötürü Anayasa Mahkemesince kapatılmıştır. MNP 'nin kapanmasını takiben aynı kadro "Milli Nizam Partisi'nden sonra gelecek Milli Selamet Partisi (1972-1980), RP (1983-1990), Fazilet Partisi (1998-2001) ve Saadet Partisi (2001-günümüz) gibi siyasal İslamcı partilere de temel olacak "Milli Görüş" dedikleri yeni bir ideolojik çerçeve ile yeni bir siyasal parti (Milli Selamet Partisi) kurmuşlardır.

Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Cephe Hükümeti'nde koalisyon ortağı olarak, devlet bütçesinden 1000 yeni cami, 5000 yeni imam ve Kuran öğreticisinin finanse edilmesini sağlamıştır. Parti ayrıca, İmam Hatip okullarının orta kısımlarını yeniden açtırmıştır. Son olarak da Milli Selamet Partisi ilk ve ortaokullarda temel müfredata zorunlu din ve ahlak dersini eklettirmiştir (Sarıbay, 2004: 584).

Milli Görüş Hareketi, İslamı siyasal, ekonomik ve sosyal projeleri için referans olarak kullanmıştır. Dinci partiler anayasada ve siyasal partiler kanununda yasaklandığı için milli görüş hareketi nihai hedefinin Şeriat ile tam uyumlu bir İslami devlet kurmak olduğunu hiçbir zaman açıkça ifade etmemiştir. Onun ye-

rine İslam'ı üstü kapalı olarak ana referansı olarak kullanmış İslami kimliğini nakletmek için İslami semboller ve nosyonları kullanmıştır. Örneğin; çizgisini diğer siyasal partilerden ayırmak için RP kadrolarının dindar, temiz, vefalı ve ibadet aşkıyla insanlara hizmet ettiği iddiasındadır (RP Seçim Bildirgesi 1995: 5).

Milli görüş ideolojisinde demokrasi kavramı toplumun bireyden önce geldiği ahlaki düzen oluşturma ideali ile yakından bağlantılıdır. Milli Görüşün demokrasi anlayışının ilk parçası Erbakan'ın açıkça ifade ettiği daha büyük bir amaca ulaşmada demokrasinin araçsallığıdır. Erbakan "Demokrasinin bir amaç değil daha büyük bir amaca ulaşmada bir araç olduğu unutulmamalıdır. Bu amaç asr-ı saadetin inşasıdır." demiştir (1991: 46).

Milli Görüş ideolojisine göre gerçek bir demokrasinin var olabilmesi şartlarla ilgilidir. Bu koşullar bireysel haklar ve özgürlüklerin ilgisiz kaldığı sadece toplumun öne çıktığı ahlaki düzenin tasvirini yapar. Birinci koşul olarak ülkeyi yönetenler, Türk toplumunun yüzde 99'u Müslümanlardan oluştuğuna göre, dindar ve takva olmalıdır (Cakır, 1994: 206). İkinci koşul ise demokrasi sadece ahlak ve erdemın egemen olduğu toplumlarda uygulanabilir şeklindedir. İyi işleyen bir demokrasinin ön şartı geniş sosyal reformlarla oluşturulacak ahlaki bireylerden oluşmuş erdemli bir toplumdur.

Milli Görüş'ün insan hakları ve özgürlüklere yaklaşımı onun araçsal ve hoşgörüsüz demokrasi anlayışını tamamlamaktadır. Bu hareketin insan hakları anlayışı demokratik rejim için vazgeçilmez olan diğer özgürlükleri görmezden gelip din ve inanç özgürlüğüyle sınırlanmıştır. İnanç ve ibadet özgürlüğü hareketin gündemini ilerletmek için yaşamsal öneme sahip olduğu için önemlidir. RP'nin seçim bildirgesinin insan hakları ve demokratikleşme bölümünde sadece dindar Müslümanların laik düzende karşılaştıkları zorluklara değinilmiştir (RP Seçim Bildirgesi, 1995: 20-22).

Pek çok kez Erbakan, Milli Görüş'ün diğer siyasal partilerin ve politikalarının üzerinde olduğunu çünkü sadece Milli Görüş'ün "gerçeği" temsil ettiğini söylemektedir (*Erbakan'ın Bingöl Konuşması, 1994*). Milli Görüş partilerinin hak, diğer partilerin batıl olduğu anlayışı diğer partilerin Milli Görüş ile eşit olamayacağı sonucuna götürmektedir.

Çoğulculuk sadece Milli Görüş'ün diğer siyasal aktörleri algılamasında da değil aynı zamanda parti içerisinde de yoktur. Bu siyasal partilerin örgütlenmesi ve iç işleyişi demokratik olmaktan uzaktır ve aslında din tarafından büyük oranda etkilenmiştir. Erbakan partisinin doğasını şu şekilde özetlemiştir. "diğer partiler üyelere sahiptirler ama bizim inananlarımız vardır" (RP'nin 4. Parti Kongresindeki açılış konuşması, 11 Eylül 1993).

Ülkenin içerisinde bulunduğu olumsuz koşulları siyasi söylemine taşıyan RP, 26 Mart 1994 yerel seçimlerinden üçüncü parti (DYP, % 21.53, ANAP %

21.07, RP 19.10, SHP % 13.4173) olarak çıkmıştır. RP, bundan sonra da halka, ekonomik kalkınma, vergi desteği, uygun koşullarda kredi, İslami kimlik, kültüre saygı ve demokrasi vaat ederek programını genişletmiştir (Karpas, 2009:196). RP, popülist bir retorik kullanarak taşralı işadamları, kentli yoksulları ve işçileri ortak bir İslami kimlik çevresinde birleştirmeye çalışmıştır (Çolak, 2010: 312). Bu çalışmaların sonucunda ise, 24 Aralık 1995 genel seçimlerinde RP birinci parti (RP % 21.37 oy– 158 milletvekili, ANAP % 19.65 oy–132 milletvekili, DYP % 19.18 oy–135 milletvekili, DSP % 14.6 oy–76 milletvekili, CHP %10.70 oy–49 milletvekili) olmuştur (Akşin, 2008: 168). Bu oy oranı, siyasal İslamcıların o güne kadar ülkede aldıkları en yüksek oy oranı olmuştur (Atalay, 2008: 75).

RP'nin seçimlerde aldığı bu başarı ile ilgili tartışmalara baktığımızda ise, özellikle merkez sağ partilerin (DYP ve ANAP) ülkenin ekonomik ve sosyal sorunlarını çözüme başarısız oluşu, ülke genelindeki yaygın yolsuzluk olaylarının seçmeni İslamcı bir partiye yönelttiği görülür (Sayarı, 1997: 30).

RP'nin seçim propagandasında, diğer partiler tarafından göz ardı edilen; yolsuzluk, varoşların yoksulluğu, kuralsızlığın artması ve kentlerde artan sosyal karmaşa ön plana çıkarılmıştır. İkinci bir etken ise RP Örgütü'nün kapı kapı dolaşarak, yaptığı yüz yüze görüşmelerle düzenli ve disiplinli çalışmasıdır. Üçüncü bir etken ise ülkede İslamcı hareketliliğin artmasıdır (Sayarı, 1997: 30). Ayrıca 12 Eylül ile birlikte, dinin bir toplumsal denetim aracı olarak artan oranda siyasallaştırılması, toplumun dinselleştirilmesi (Ataay, 2008: 75), rejimin otoriter karakteri ile birlikte, sömürü ve eşitsizliğe karşı halkın çaresizliğe düşmesi ve dine sığınmak zorunda bırakılmasının da önemli etkileri olmuştur. Landau bu başarının arkasında, özellikle RP'li belediyelerin bölgelerinde sosyal, ekonomik ve manevi yönlerden yoksul insanlara yaptığı yardımların da büyük bir etkisi olduğunu ileri sürmektedir (1997, 15). Aynı görüşte olan Dağı da RP'nin, partiyi bir kitle partisi haline getirmek için, seçim çalışmalarında dini söylemlerden çok, çağdaş propaganda araçlarını kullanarak, 1980 sonrası izlenen liberal politikaların kırsal ve varoşlarda yaşayanlar üzerindeki sosyal ve ekonomik sorunları öne çıkarmasının etkili olduğunu belirtmektedir (2005). Sovyetler Birliği'nin ve sosyalist ideolojinin çöküşü de RP'ye umutsuz yoksulların sesi olma şansını verdiği söylenebilecektir.

REFAH-YOL Hükümeti'nde RP kanadının uygulamaları, yetkili üyelerinin söylemleri, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ulusal, laik temelini zedeleme, ümmetçi düşüncüyü egemen kılama doğrultusunda gerçekleşmiştir (Findley, 2010: 232). Milliyetçiliğin yerine ümmetçiliği önceleyen RP ulusal çatı altındaki tüm etnik grupların İslam çatısı altındaki birlikteliğini savunmuştur. RP, Kürt etnik kimliğinin resmi olarak kabul edilerek, dil ve kültürel haklar konusunda serbestlik tanınmasını önermiştir (Gülalp, 2003: 56). Dış politikada da Erbakan'ın İslam ülkelerine yaptığı ziyaretler, özellikle Libya ziyareti büyük tepki ile karşılanmış-

tır. Bu dönemde Refah örgütünün irticai gösterileri çoğalmış, milletvekili ve yöneticilerinin konuşmaları, Cumhuriyet'in temel dönüşümlerini hedef almaya başladığı olarak algılanmıştır (Çavdar, 2008: 335). Başörtüsü yasağını kaldırma konusundaki ısrar, Taksim'e cami projesi, RP'li belediyelerin alkollü içecekler koydukları yasaklar (Çolak, 2010: 313), RP'lilerin İran ve Libya gezisi, Basın Promosyon Yasası, rantiyeye vergisi, YAŞ kararlarının sivil yargıya açılması çalışmaları, Ramazan'da mesai saatlerinin ayarlanması, Erbakan'ın Başbakanlık konutunda tarikat liderlerine iftar vermesi, Sincan'da Kudüs gecesi düzenlenmesi gibi etkinlikler (Küçükıylmaz, 2009: 128), laik gruplar ve ordu tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu gelişmelerin üzerine 28 Şubat Süreci yaşanmıştır.

RP'nin kapatılmasından hemen sonra Milli Görüş Hareketi, milli görüş çizgisinden özellikle insan hakları ve demokrasi konularında hafif bir sapma ile Fazilet Partisi adında yeni bir parti kurmuştur. Bu farklar Milli Görüş hareketi içinde görünür olmaya başlayan kuvvetli fikir ayrılıklarının bir işareti idi. Bu anlaşmazlık 'yenilikçiler' olarak bilinen ve demokrasi, insan haklarına saygı ve çoğulculuğu savunan bir grubun parti içerisinde ortaya çıkmasıyla görünür hale geldi. Yenilikçiler parti içerisindeki eski kadroya karşı bir muhalefet oluşturdular ve kongrede Erbakan'ın vekili Recai Kutan'a karşı Abdullah Gül'ü aday olarak çıkardılar (Çakır, 1994). Bu olay milli görüş hareketinde ilk kez gerçekleşiyordu. Her ne kadar 'yenilikçiler' kongrede kaybetmiş olsa da grubun milli görüş hareketi içerisinde ciddi bir desteğe sahip olduğu görüldü. Parti içindeki bu ayrılık Anayasa Mahkemesi, Fazilet Partisi'ni İslamcı (dindar) RP'nin devamı olduğu gerekçesiyle kapatınca iki yeni siyasal parti kurulmasına yol açtı. Yenilikçiler milli görüş çizgisini terk ederek AKP adında muhafazakâr demokrat bir parti kurarken, gelenekçi eski kadro Saadet Partisi'ni kurarak milli görüş çizgisini devam ettirdi(Çınar, 2006: 475).

RP'nin kapatılmasını izleyen günlerde Refah Partili üyelerin bir kesimi tarafından Fazilet Partisi (FP) kuruldu. Her İslamcı parti kapatıldığında halefi daha ılımlı ve kendisinin daha az İslamcı oluğunu iddia etmekteydi (Ahmad, 2008: 210). Bunun yanı sıra İslamcılar, yeni bir strateji benimseyerek kendilerini demokrat ve katı anti-İslamist düzenin mağdurları olarak gösterdiler. Artık İslamcılar daha az anti-Amerikancı, NATO ve Avrupa karşıtı olduklarını söylüyorlardı. Bunun yerine birçok İslamcı, din ve inanç özgürlüğü, hukukun üstünlüğü ve kıyafet özgürlüğü gibi temel insan haklarını istemekteydi (Dağı, 2005). Anlaşılan FP tarafından sürdürülen İslamcı hareket, Erbakan deneyiminden etkili bir ders çıkarmıştı. Ancak, RP'nin kapatılmasına neden olan sert söylemler dışlanmakla beraber FP, üniversitelerdeki türban yasağına karşı sert bir tutum takınmıştır.

Bu dönemde Milli Görüşçüler, AB'yi Hristiyan kulübü olarak gören görüşlerini değiştirerek, Türkiye'nin AB ile bütünleşmesini savunan politikalar izlediler. FP yöneticileri ülkeyi AB ile bütünleştirecek olan Kopenhag Kriterlerini

yerine getirmeye zorladılar. FP Genel Başkanı Kutan, demeçlerinde Kopenhag Kriterleri (ölçütleri) ile uyumlu, bireysel hak ve özgürlükleri sağlayan AB ölçütlerinde bir demokrasi, sivil anayasa istemlerini sıkça dile getirmeye başladı (Dağı 2005).

AKP Örneği

2001'de yenilikçiler, AKP'yi kurduklarında kurucu grup partiyi ekonomik alanda asgari devlet müdahalesi ile serbest piyasa ekonomisi, siyasal yaşamda demokratikleşme ve özgürleştirme ve sosyal yaşamda muhafazakârlığı destekleyen muhafazakâr demokratik parti olarak tanımladılar. Yeni partinin liderleri ısrarla Milli Görüş gömleğini çıkardıklarını iddia edip her fırsatta İslamcı arka planlarının anlamını yitirdiğini ilan etmişlerdir (Çınar, 2011: 122).

Parti programları ve kamuoyuna siyasette dinin rolü, demokrasi anlayışı, insan hakları ve özgürlükler konusunda yapılan açıklamalar Milli Görüş'ten oldukça farklı bir yol çizmektedir. İktidarda kaldığı süre boyunca özellikle 2011 yılına kadar AKP ekonomik, sosyal ve uluslararası ilişkilerde Milli Görüş çizgisinden çok farklı bir politika takip etmiş, planlamış ve uygulamıştır. Bu değişimin arkasındaki öncelikli faktör İslamcı seçmenin sosyo-yapısal dönüşümü olmuştur. AKP ekonomik liberalizm, demokratik siyaset ve toplumsal muhafazakârlıkta çıkarları olan yükselen dindar burjuvazinin partisi ola gelmiştir (Çınar, 2001: 109).

AKP'nin kimliğini oluşturan üç unsurdan (ekonomik liberalizm, demokrasi ve sosyal muhafazakârlık) en az itiraz edileni ekonomik unsurdur. Partinin ekonomik ve demokratik reformlarda ısrarı, seküler burjuvazi ve orta sınıfın desteğini de cezbetmiştir. Bu unsurların en problemlisi muhafazakâr kısım olmuştur. Başörtüsü, Kur'an Kursları gibi tartışmalı konularda AKP'nin attığı adımlar partinin sosyal muhafazakâr uygulamadan ne anladığını ve sosyal yaşamda dinin rolüne dair duruşunu netleştirmesi gerektiğini göstermiştir.

Programında ve resmi bildirimlerinde ortaya konduğu şekliyle partinin söylemi İslamcılığı bir sosyal, ekonomik ve siyasal proje olarak şiddetle reddeder (Tekin, 2004: 111). AKP için İslam dindar Müslümanlar için hayatı anlamlı kılan değerler ve normlardan oluşan bir dindir yoksa toplumun karşılaştığı sosyal, ekonomik ve siyasal problemler için çözüm öneren bir ideoloji değildir. Parti programı partinin merkezi projesinin iki ana amaçtan oluştuğunu ifade eder. Bunlar; (i)ekonomik kalkınma ve gelişim ile (ii) insan hakları ve özgürlüklerinin genişletilip demokrasinin yerleştirilmesidir (Tekin, 2004: 143).

Milli Görüş ideolojisini terk ettiğini söyleyen Erdoğan, AKP'nin din ve partiyi ayrılmaz bir bütün olarak gören din merkezli bir parti olmayacağını deklare etmiştir (Karaalioğlu, 2001: 146). Fazilet Partisi eski milletvekili ve köşe yazarı

Nazlı Ilıcak, İslam'ı bir ideoloji olarak sunmayı reddederek AKP'nin dini endişelerin egemen olduğu türün aksine kendisi için laik hedefler koyan ve İslam'ı iktidara taşımak yerine özel alanında yaşamayı tercih eden bir parti olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede, AKP programı insanların inançlarını ifade etmesi ve uygulamasına olanak tanıyan ve istedikleri gibi inançları doğrultusunda yaşamalarını sağlayan laikliğin demokrasinin merkezi bir parçası olduğunu belirtir (AKP Parti Programı: 13-14).

AKP ile Milli Görüş partilerinin demokrasiye yaklaşımları arasındaki farklılık AKP'nin hangi boyutta Milli Görüş'ten ayrıldığıнын önemli bir göstergesidir. AKP programında demokratik yönetim şeklinde egemenlik sadece halktır ve sadece onlar uyacakları kuralları yazarlar. Partinin siyasal görüşü açısından halkın iradesini gölgeleyecek herhangi bir sistemin yeri yoktur. Yürütme gücü vatandaşlar tarafından seçilenlerin elindedir ve toplum hayatını etkileyecek kararlar sadece seçilmişler tarafından alınır. AKP kanun yapmada halkın yetkili olduğunu kabul ederek Şeriat'ın toplumun yasal yapısının belirlenmesinde rolü olmadığını duyurmuş olmaktadır. Ayrıca AKP bireyin ya da toplumun üzerine herhangi bir koşul dayatmayan demokratik liberal bir sistem talep etmekteydi. Topluluğu bireyin önünde gören Milli Görüşün aksine AKP programı partinin temel hedefinin siyasal sürecin merkezine bireyi yerleştirerek demokrasiyi sağlamlaştırmak ve özgürlükler ve insan haklarını korumak olduğunu beyan etmiştir (AKP Parti Programı: 7-8).

AKP'nin insan hakları ve özgürlüklere yaklaşımları liberal bir perspektiften olmuştur. Merkezi sloganı "herkes özgür olana kadar kimse özgür değildir" şeklinde ileterek herkesin hak ve özgürlükleriyle yakından ilgili olduklarını duyurmaktadır. AKP siyasal çoğulculuk ve partiler arasındaki siyasal rekabete yaklaşımı ile Milli Görüş'ten ayrılmıştır. AKP'ye göre siyasal partiler bireylerin taleplerini yerine getirebilmek için iktidarı elde etmede yarışırken bireylerin talepleri ile devlet arasında aracı olan sivil örgütlerdir (AKP Parti Programı: 17). Siyasal partiler iyi işleyen bir demokrasinin ayrılmaz birer parçalarıdır. Partiler iktidar için yarışır ve demokrasiler sağlıklı sistemler olarak bu rekabetin varlığında ancak işleyebilirler. Ayrıca bu durum, rekabette başarı kazananlara mutlak güç vermez. Partiler azınlıkların hak ve özgürlüklerine saygı göstermek zorundadırlar ve bu haklar anayasal güvence altına alınmalıdır (AKP Parti Programı: 25-26). Demokrasi, çoğulculuk ve insan hakları söylemindeki değişikliklere ek olarak AKP politika noktasında da Milli Görüş'ten farklı yola girmiştir. Avrupa Birliği'ne üyeliğin savunucusu olmuştur. Devletin rolünü azaltma ve belirli alanlarla sınırlama politikasıyla da Milli Görüş'ten ayrılmıştır.

11 Eylül 2000'den sonra yaşanan gelişmeler dünyada İslam ve Batılılaşma arasındaki çatışmayı bir kez daha göstermiştir. Ancak, Türkiye'de Batı ve Batılılaşma karşıtı İslamcı siyasi kimlikte bir değişiklik ortaya çıkmıştır. Türk İslamcıla-

rı, Batı karşıtı geleneksel duruşlarını terk ederek, Batı, batılılaşma ve çağdaş demokratik değerleri yeniden düşünmeye başlamıştır. İslamcı söylemin değişen bu dili, AKP'nin program ve uygulamalarında kendisini göstermiştir. AKP'nin parti programı ve seçim bildirgesinde, küreselleşme çağında İslam da dâhil olmak üzere bütün ideolojilerin sona erdiği belirtilmiştir (Dağı, 2005).

“Laikliğin, demokrasinin vazgeçilmez koşulu, din ve vicdan özgürlüğünün teminatı olarak belirtildiği” parti programında, “laikliğin, her türlü din ve inanç mensuplarının ibadetlerini rahatça yerine getirmesini, dini kanaatlerini açıklayıp bu doğrultuda yaşamalarını ancak inançsız insanların da yaşamlarını bu doğrultuda düzenlemesini sağladığı”, partinin “kutsal dini değerlerin ve etnisitenin istismar edilerek siyaset malzemesi yapılmasını” kabul etmediği, “dindar insanları rencide eden tavır ve uygulamaları ve onların, dini yaşayış ve tercihlerinden dolayı farklı muameleye tabi tutulmalarını anti-demokratik, insan hak ve özgürlüklerine aykırı” bulduğu ayrıca “dini, siyasi, ekonomik veya başka çıkarlara alet etmek veya dini kullanarak farklı düşünen ve yaşayan insanlar üzerinde baskı kurmanın da kabul edilemez olduğu” belirtilmiştir. AB ile ilişkilerde ise, “taahhütlerini ve üyelik için öteki aday ülkelerin de yerine getirmesini istediği koşulları bir an önce sağlayacağı” biçiminde vurgulanmıştır (AKP Parti Programı, 2011).

RP gibi AKP de çağdaşlaşmanın kültürel batılılaşma ile eşitlenmesine karşıdır. Bununla birlikte AKP, bu konularda devletin laik/batılılaşmacı içeriğine değil, bu içeriğin, oluştuğunu düşündüğü tepeden-inmeceli ve bürokratik-devletçi biçimine odaklanmaktadır. Merkezîyetçi yapı AKP'ye göre hem verimsizdir, hem de toplumda huzursuzluklara neden olmaktadır. Buna göre AKP'nin projesi ağırlıklı olarak devletin küçültülmesine dayanmaktadır (Çınar, 2011: 152).

RP ile AKP'nin birbirleri arasındaki farkların başında her iki partinin dini söylemleri kullanmadaki farklılık gelmektedir. RP'nin, yaşama, mülkiyet, neslin ve aklın korunması, inanç ve düşünce özgürlüğü haklarından oluşan insan hakları söylemi gerçekte İslam fıkhiında şeriatın amaçları olarak adlandırılan ilkelereydi. RP'nin siyasal söyleminde açıkça adlandırılmasa da, öncelikli olarak dini ilkeler belirleyici olmuş, bu olanaklı olmazsa dini ilkelerle çelişmeyen bir söylem kullanılmıştır. AKP ise, “RP'nin tersine dini değil, siyasal bir parti olduğunu, politikalarının belirlenmesinde dini ilkelerin temel belirleyici olmadığını, dini siyasetin toplumsal barışa, çoğulculuğa ve bizzat dinin kendisine zarar verdiğini, vurgulamıştır. AKP, başörtüsü ve türban gibi sorunları öncelikli olarak gündemine almamış, bu sorunların ancak kurumlar arasında sağlanacak bir uzlaşma ile çözümlenebileceğini” söylemiştir (Çınar, 2011: 158).

Görüldüğü gibi 28 Şubat süreci, siyasal İslam'ın ‘Batıcılılaşması’ ve AB yolunda yapılacak atılımların destekleyicisi olması yolunda bir dönüm noktası ol-

muştur. “Çünkü; Müslümanların siyasal, toplumsal ve ekonomik hakları ancak ve ancak Batı’nın benimsediği evrensel bir hukuk düzeninde ve Batı evreni içinde yer alarak savunulabilirdi” (Türköne, 2002: 8). Bu nedenle İslamcı gruplar AB eksenli demokratik normları destekleme yolunu seçmişlerdir (Yavuz, 2006, 3). Bu bağlamda İslami kimlik ile Batı çağdaşlığı arasındaki ilişki Göle’ye göre, yaşamsal bir noktadadır. İslami kimlikte, söylem düzeyinde çağdaşlık sürekli eleştirilmekle birlikte bireysel davranışlar, siyasal çekişme ve toplumsal uygulama düzeyinde ikisi arasındaki etkileşim giderek daha çok karmaşıklaşmaktadır (1999: 81). Buna bağlı olarak İslamcı hareketin gelişmesinde, laik toplumsal düzenin ve siyasal sistemin değer kaybına uğraması da etkili olmuştur (Şayan,1995: 21).

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, ülkemizde cumhuriyet ile demokrasi arasındaki ayrışmanın 1950’den sonra başladığı görülmektedir. Din politikasında ise, cumhuriyetçiler kamusal yaşamı dinsel değerlerden ve sembollerden arındırmaya çalışırken, demokratlar dinsel değerleri ve sembolleri demokratik bir hak olarak kabul etmektedirler (Çaha, 2007: 37).

Anadolu’nun sanayileşmesi, ekonomik ve toplumsal açıdan başarılı, dinsel açıdan muhafazakâr ve püriten (kutsal kitapları yeni bir anlayışla okuyan) yeni seçkinlerin ortaya çıkması AKP’nin elde ettiği başarıda önemli bir rol oynamıştır (Kazancıgil, 2010: 193). İslamcı burjuva olarak adlandırılan bu seçkinler, Türk ekonomisinin uluslararası finans sistemi ağına katılmasını sağlayan, devletin neo-liberal politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Yavuz, 2006: 5). Ayrıca yoksulluk ve yolsuzluğun halkta yarattığı öfke ve tepki 2002 seçimleri sonucunu etkileyen başka bir nedendir. AKP’nin denenmemiş bir parti olması ve sorunlarımıza bir çözüm getirebilir mi umudu da seçmenin oyunda etkili olmuştur (Findley, 2010: 234).

Erdoğan ve Gül, iktidara geldiklerinden başlayarak Milli Görüş ideolojisini terk ettiklerini, iktidarlarının amacının şeriatı geri getirmek değil, demokrasiyi yerleştirmek olduğunu, kendilerinin dindar Müslüman olmakla beraber, partinin bir dininin olmadığını, ılımlı İslamcı tanımını kabul etmediklerini, eğilimlerinin ise muhafazakâr demokrat olduğunu vurgulamışlardır (Kazancıgil, 2010: 193).

Parti örgütlenmesi açısından AKP, 'takım çalışması', 'ortak akıl' ve 'parti içi demokrasi' ilkelerini programlarında ve tüzüğünde ortaya koyarak karizmatik lider Erdoğan’ın tek akıl olduğu Milli Görüş çizgisinden farklı olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca, yalnızca dindarlara hitap ederek siyaset yapmayacağını, Milli Görüş’ün geleneksel tabanını yabancılaştırmadan, toplumsal tabanını genişletip bir kitle partisi olmayı amaçladığını belirtmiştir (Çınar, 2006: 109-110). Özbu-dun da benzer görüşleri ifade ederek; AKP’nin, siyasal İslam’ı Anayasa’nın laik

ilkeleri ile barıştıran, ılımlı muhafazakâr DP'yi temsil ettiğini belirtmektedir (2009: 147). Akdoğan'a göre, AKP gündeme getirdiği muhafazakâr demokrasi kavramıyla, Türk siyasal yaşamında din-siyaset, gelenek-çağdaşlık, devlet-toplum-birey gibi kavramların doğurduğu gerilimi, bu kavramları sağlıklı zeminde yeniden kurgulayarak bunları gerilim nedeni olmaktan çıkarmaya çalışmaktadır (2004: 12). Ve söylemde, geleneği dışlamayan bir çağdaşlığı, yereli kabul eden bir evrenselliği, köktenci olmayan bir değişimi ön plana çıkarmaktadır.

AKP'nin muhafazakâr demokrasi kavramına eleştirel bir bakış getiren Doğanay ise, AKP'nin din merkezli bir kimlik anlayışından uzaklaşarak, muhafazakârlık adlandırmasını benimsemesini, İslamcı siyasal hareketin, sistem içerisinde meşru ve olanaklı bir dil anlayışının sonucu olduğu görüşündedir (2007: 69). 'Muhafazakârlık' aynı zamanda seçmenin gözünde dine yaptığı çağrışım nedeniyle, İslamcı parti tabanının oylarını da güvence altına almaktadır. Benzer düşünceleri savunan Sarıbay da, AKP'nin tabandaki Müslüman kesimle organik bir bağı olduğunu unutturmamak ve dış dünyaya karşı kurulu düzenin, "makul Müslüman çoğunluğa dayanan" bir siyasi aktörü olduğu göstermek için muhafazakâr demokrat olduğunu söylemektedir (2004: 88). Dağı ise, merkez sağ partiler tarafından 1950 yılından beri kullanılan kalkınma söyleminin yanına, AKP tarafından yeni bir nesne olarak demokrasi kavramının getirildiği iddiasındadır (2005). Bu kavramla, demokrasi üzerindeki yargı ve askeri kurumlar tarafından yapılan 28 Şubat sonrası baskıların da kaldırılması hedeflenmektedir.

AKP, iktidarının ilk on yılında insan hakları ve demokrasi söylemini benimsemiş, demokratik meşruiyet için toplumsal destek sağlamış ve modern-seküler kesimlerle demokratik bir işbirliği kurarak başarıyı yakalamıştır. AKP'nin hedefi toplumu baştan aşağıya yeniden düzenlemek veya değiştirmektir -yukarıdan aşağıya değil aşağıdan yukarıya (Çolak, 2010: 102). Din ve modernite sosyolojik sarmalında dönüşen AKP'nin son dönem itibarıyla söylem ve politika değişiklikleri, bireyi ve toplumu değil Devlet'i öncelemesi bağlamında "Merkezin" değerlerini savunur hale gelmesiyle açıklanabilecektir.

Sonuç ve Değerlendirme

1946 yılında çok partili döneme geçişte CHP, İslam'a karşı olan tutumunu değiştirmiş ancak, çok geç gelen bu yumuşama, İslamcı çevreleri memnun edememiştir. Çok partili dönemle beraber merkez-çevre, modernleşmeci ve İslamcı yaklaşımların etkisindeki seçmen-siyasetçi profili, Türkiye'nin din-siyaset sosyolojisini belirlemiştir. Özetle belirtmek gerekirse; DP dönemini merkez-çevre, RP dönemini İslamcı, ANAP dönemini modernleşmeci akım şekillendirmiş olup, AKP döneminde ise yer yer her üç yaklaşımın tesirlerini görmek mümkün olmuştur.

1980'li yıllarda siyasette din, ANAP ve RP partilerinde yoğun olarak görülmektedir. Özellikle tarikatların güçlendiği bu dönemde din, siyaset içerisinde oldukça etkili bir rol oynamıştır. Siyaset içindeki din 1970'li yıllardan itibaren muhafazakârlıkla hem bir hem de ayrı çizgiler içinde var olmuştur. ANAP ve RP anılan bağlamda tipik örnekleri teşkil etmişlerdir. AKP ise dindarlık ve muhafazakârlığı aynı anda bünyesinde bulundurabilme başarısı göstermiştir.

Fazilet Partisi'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması ile Milli Görüş Hareketi parti içerisinde var olan Gelenekçiler-Yenilikçiler çekişmesinin bir sonucu olarak iki ayrı partinin ortaya çıkmasına yol açmıştır: Saadet Partisi ve AKP. Saadet Partisi MNP-MSP-FP çizgisini korumuş ve siyasetini bu temelde sürdürmektedir. AKP ise milli görüş gömleğini çıkardığını iddia ederek Muhafazakâr Demokrat etiketini kullanmaya başlamıştır. Buna rağmen, AKP kurucuları arasında merkez sağ, liberal ve hatta birkaç sosyal demokrat yer olsa da temelde milli görüş çizgisindeki siyasilerin kurduğu bir partidir.

Din geçmişte siyasetin bizzat kendisi iken (din/mezhep savaşları, Haçlı Seferleri vb.) günümüzde halen siyasetin en etkin aracı olarak soyo-ekonomik ve sosyo-politik hayatı yönlendirmeye devam etmektedir. Küreselleşen dünyada; İsrail Siyonizmi, İran Şiizmi, Suudi Vahhabizmi, ABD Evanjelizmi vb. aktörlerle beraber değerlendirildiğinde, Arap Baharı'nın yaşandığı coğrafyada Türkiye Siyaseti'nin dinden bağımsız ele alınamayacağı aşikârdır.

Gelinen noktada, AKP 'devlet benim' diyecek kadar merkeze oturmuşken, CHP çevreye kaydığını bir türlü kabullenememektedir. Nihai tahlilde; "baskılanan şeyin tekrar ortaya çıkması" sosyal prensibinden hareketle, dünyevi ya da uhrevi herhangi bir dayatma ya da kısıtlamanın siyaseten sonuçları olacağı realitesinin politik hayatta referans alınması gerektiği değerlendirilmektedir.

Notlar

(*) Dr., Din Sosyolojisi.

Kaynaklar

- Ahmed, A. S. (1995). *Postmodernizm ve İslâm*, (çev. O. Ç. Deniztekin), Cep Kitapları, İstanbul.
- Akşin, S. (2002). *Türkiye Tarihi :Osmanlı Devleti (1600-1908)*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Aktan, C.C., Vural, Y. İ. (2004). *Rekabet Gücü ve Türkiye*, Ankara: TİSK Yayınları.
- Aktay, Y. (2008). "İslamcılık ve Bir Modern Melankoli: Eve Dön(eme)mek", *Milel ve Nihal* 5:3, 13-50.
- Akyüz, Y. (1997). *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Altıntaş, R. (2005). *Din ve Sekülerleşme*, Pınar Yayınları: İstanbul.
- Anderson, J. (2009). "Does God Matter, and if so Whose God? Religion and Democratization" in *Routledge Handbook of Religion and Politics* (ed. by Jeffrey Haynes), Routledge: New York, 192-210.

- Ataay, F. (2008). *Neoliberalizm ve Muhafazakar Demokrasi: 2000'li Yıllarda Türkiye'de Siyasal Değişimin Dinamikleri*, De Ki Basım Yayım:Ankara.
- Aybars, E. (2000). *Ulusal, Laik, Sosyal, Hukuk Devleti, Atatürkçülük ve Modernleşme*, Ercan Kitabevi, İzmir.
- Barbier, M. (1999). *Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset*, Çev. Özkan Gözeli, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Berger, P. (1977). *Facing up to Modernity: Excursions in Society, Politics, and Religion*, New York: Basic Books.
- Bora, T. ve Can, K. (2001). *Devlet, Ocak, Dergâh, 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bulaç, A. (1992). *Din ve Modernizm*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Çaha, Ö. (2007). *Dört Akım Dört Siyaset*, Ankara : Orion Kitabevi.
- Çakır, R. (1994). *Ne Şeriat Ne Demokrasi*, İstanbul: Metis.
- Çavdar, T.(2008). *Türkiyenin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, Ankara: İmge Yayınları.
- Çınar, M.(2006). "Turkey's Transformation Under the AKP Rule" *The Muslim World*. 96:1,469-486.
- Çınar, M.(2010). "The Militarization of Secular Opposition in Turkey" *Insight Turkey*, 12: 2, 109-123.
- Çınar, M. (2011). "The Electoral Success of the AKP: Cause for Hope and Despair" *Insight Turkey*,13.4, 107-127.
- Çifçi, O.Z. (2012). "Maverdi Düşüncesinde Din-Devlet İlişkisi" *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı:2, 81-99.
- Çolak, Y. (2010). *Türkiye'de Devletin Kimlik Krizi ve Çeşitlilik: Yeni-Osmanlı ve Kürtçü Meydan Okumalar*, Ankara: Kadim Yayıncılık.
- Dağı, İ.D. (2005). "Transformation of Islamic Political Identity in Turkey:Rethinking the West and Westernization" *Turkish Studies*, Vol: 6 No:1.
- Demerath, N.J. (2003). "Secularization Extended: From Religious Myth to Cultural Commonplace" in *The Blackwell Companion to Sociology of Religion*, Edited by Richard K.Fenn, 211-28. Oxford: Blackwell.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (1997). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Dursun, D. (1995). *Laiklik-Değişim ve Siyaset*, İnsan Yay., İstanbul.
- Erdoğan, S. ve Ünal, F. (2013). "Problems of the Turkish Political Parties and Turgut Özal's Motherland Party (ANAP)" *Journal of US - China Public Administration*, 10:6, 307-320.
- Ergil, D. (2000). *Siyasetini Arayan Ülke: Deneme*, İstanbul:Can Yayınları.
- Findley, C. V. (2010). *Turkey, Islam, Nationalism, and Modernity: A History, 1789-2007*, Yale University Press.
- Göle, N. (1997). "Secularism and Islamism in Turkey: The Making of Elites and Counter-Elites" *Middle East Journal*, 51:1, 46-58.
- Gülalp, H. (2003). *Kimlikler Siyaseti: Türkiye'de Siyasal İslamın Temelleri*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Hale, W. and Ergun Ö. (2010). *Islamism, Democracy, and Liberalism in Turkey:The Case of the AKP*, Routledge: New York.
- Haralambos, M. and Holborn M. (1995). *Sociology*, 4th edition, London.
- Kaçmazoğlu, H.B. (1998). *DP Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayıncılık, İstanbul.

- Kara, İ. (1987). *Türkiye 'de İslamcılık Düşüncesi I*, Risale Yayınları, İstanbul.
- Kara, İ. (2008). *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm*, Dergâh Yayınları.
- Karaalioğlu, M. (2001). *Hilal ve Ampül*, İstanbul: Bakış.
- Kazancıgil, A. (2010). *Türkiye Üzerine Basma Kalıp Düşünceler*. Çev.: Şirin Tekeli. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Keyman, E. F. (2010) "Modernization, Globalization and Democratization in Turkey: The AKP Experience and its Limits" *Constellations*,17: 2, 312-327.
- Kongar, E. (1995). *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Küçükıylmaz, M. (2009). *Türkiye'de Siyasal Katılım: Tek Parti'den AK Parti'ye Siyasal İslam ve Demokrasi Tartışmaları*, Birey yayıncılık.
- Lewis, B. (2008). *What Went Wrong?: The Clash between Islam and Modernity in the Middle East*, New York: Oxford University Press.
- Müftüoğlu, A. (1992). "İslami Hareket'in Yöntemi Devrimcidir", *İktibas Dergisi*, İstanbul.
- Okumuş, E. (2001). "Din-Toplum İlişkilerinde Dini Meşruiyet ve Dini Meşruiyet Bağlamında Geçen Yüzyılın Sosyal Görünümü" *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1.
- Özal,T. (1989). *Türk Siyasi Hayatında Siyasal Kültür ve Ekonomik Politika Bakımından Anavatan Partisi* Ankara: ANAP Propaganda ve Sosyal Faaliyetler Başkanlığı.
- Özbudun, E. (1975). *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara: AUHF Yayınları.
- Sarıbay, A.Y. (1995). *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sarıbay, A.Y. (2004). "Milli Nizam Partisi'nin Kuruluşu ve Programının İçeriği" içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, İstanbul: İletişim.
- Sayari, S. (1997). "Political Parties, Party Systems, and Economic Reforms: The Turkish Case", *Studies in Comparative International Development*,31:4, 29-45.
- Shils, E. (2002). "Merkez ve Çevre", (Çev. Y. Z. Ç), *Türkiye Günlüğü*, 70, 86-96.
- Sitembölkübaşı, Ş. (1995). *Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)* İsam Yayınları, İstanbul.
- Şahin, M.C. (2012). "DP Dönemi Türkiye'sinde Din, Siyaset ve Eğitim İlişkileri" *Toplum Bilimleri Dergisi* Sayı 6(12), 31-54.
- Şaylan, G. (1992). *Türkiye'de İslamcı Siyaset*, V Yayınları, Ankara.
- Tanör, B. (2000). *Kurtuluş, Kuruluş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- Tekin, U. (2004). *Ak Partinin Muhafazakâr Demokrat Kimliği*, Ankara: Orient.
- Turan, A. E. (2004). *Türkiye'de Seçmen Davranışı Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Türköne, M. (1992). *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, Lotus Yayınevi, Ankara.
- Yılmaz, M. (2005). "Darbeler ve İslamcılık", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, Cilt 6.
- Yavuz, H. M. (2003). *Islamic Political Identity in Turkey*, New York: Oxford University Press.